

*Mr Maša Kulauzov, asistent
Pravnog fakulteta u Novom Sadu*

PRAVILA OBIČAJNOG PRAVA O IMOVINI U PORODIČNOJ ZADRUZI JUŽNIH SLOVENA

Sažetak: *Autor u radu vrši istorijskopравnu analizu običajnopравnih normi koje se odnose na imovinu porodične zadruge i njenih članova. Ukazano je na bitne razlike između zadružne imovine cele patrijarhalne porodice i posebne imovine pojedinih ukućana. Razmotrena su i svojinskopравna ovlašćenja zadrugara, njihova imovinska i nasledna prava, kao i mogućnost sticanja posebne imovine koja se nalazi u njihovoj punoj privatnoj svojini.*

Ključne reči: *Običajno pravo, porodična zadruga, Južni Sloveni, pravo svojine na zadružnoj imovini, posebna imovina, imovinski odnosi zadrugara, nasledna prava zadrugara.*

Imovina porodične zadruge predstavlja ekonomsku osnovu neophodnu za opstanak zadružne kuće i jedan od njenih konstitutivnih elemenata. Zato je proučavanje običajnopравnih normi putem kojih je regulisana njena pravna priroda privuklo pažnju i teoretičara građanskog prava i pravnik istoričara. Ipak, u naučnim i stručnim krugovima najpotpunije podatke o svim značajnim aspektima imovine patrijarhalne porodice pružio nam je vrsni poznavalac običajnog prava i znameniti pravnik Valtazar Bogišić.¹

Kako su odredbe običajnog prava o imovini porodične zadruge u velikoj meri poslužile kao polazna tačka za kodifikatorski rad u ovoj obla-

---

¹ Više o Bogišiću i njegovom kodifikatorskom radu u oblasti običajnog prava videti u radu M. Kulauzov, *Položaj žena u porodičnoj zadruci prema običajnom pravu Južnih Slovena*, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu*, XLII 1 – 2 (2008), str. 807 – 816.

sti, mišljenja smo da je i iz ovog razloga njihovo proučavanje od izuzetnog značaja. Tim pre što je autoru *Zakonika građanskog za Knjažestvo Srbiju* od 1844. godine Jovanu Hadžiću zamerano da je upravo odstupanjem od pravila običajnog prava o zadružnoj imovini ubrzao propast patrijarhalnih porodica. On, naime, nije u svim članovima *Srpskog građanskog zakonika* svojину zadružnih porodica dosledno tretirao kao zajedničku, kolektivnu svojinu cele kuće, kao što je to bio slučaj u običajnom pravu. Naprotiv, u pojedinim odredbama *Zakonika* posmatrao ju je kao svojinu sa opredeljenim udelima zadrugara u njoj.² Putem odredaba u kojima je zadružna svojina definisana kao susvojina, a zadrugari kao suvlasnici sa jasno utvrđenim suvlasničkim delovima, olakšana je podela porodične imovine, a samim tim i deoba celih zadružnih domaćinstava. Naime, deoba je znatno teža ukoliko je sva imovina nepodeljena, i pri tom se nalazi u kolektivnoj svojini cele kuće. U tom slučaju, da bi se pristupilo deobi, najpre je neophodno da se sa njom saglase svi odrasli muški zadrugari, a potom i da se utvrde njihovi udeli u zadružnom imetku. Dakle, nepodeljena, kolektivna svojina običajnog prava predstavljala je prepreku olakim zadružnim deobama. Stoga je unošenjem običajnopравnih normi o karakteru zadružne imovine u kodifikacije privatnog prava obezbeđeno duže trajanje porodičnih zadruga. Imajući u vidu koliki je, zbog svega navedenog, bio značaj ovih običajnopравnih normi, u radu je dat njihov celovit prikaz, a potom i izvršena njihova istorijskopравna analiza.

Kao posledica promena svojinskopравnih odnosa u toku XIX veka, paralelno sa zajedničkom porodičnom imovinom u zadružnim domaćinstvima se javlja i posebna imovina njenih članova. Iako ona nije toliko značajna za opstanak patrijarhalnih porodica niti predstavlja njihovo suštinsko obeležje, njeno proučavanje je neophodno za sticanje potpune slike o imovinskom stanju zadrugara. Zato su u drugom delu rada analizirane i odredbe običajnog prava koje se odnose na njenu pravnu prirodu.

I

Sličnost običaja, kao i snažni međusobni kulturni uticaji, uslovlili su da običajnopравne norme o porodičnoj imovini svih južnoslovenskih naroda budu vrlo slične. Tako se nepokretno imanje nasleđeno od predaka nalazi u kolektivnoj svojini cele porodične zadruge bez opredeljenih ude-

---

² V. o tome čl. 515, 521 i 522 *Građanski zakonik Kraljevine Srbije protumačen odlukama odeljenja i opšte sednice Kasacionoga suda*, priredio G. Niketić, Beograd 1922, str. 317 – 319.

la pojedinih zadrugara u njoj. Nosilac prava svojine na nepokretnoj, zajedničkoj imovini je cela patrijarhalna porodica. U narodu je ta imovina poznata pod raznim nazivima – *stožer, korjenina, očevina, dedovina, starina, temelj, postojani imetak*. Na nemačkom jeziku se zove *Stammgut* (porodično dobro, dedovina). Ovaj termin je bio u upotrebi u Vojnoj granici Austrijske monarhije.

Većina nepokretnosti nalazi se u svojini cele porodice. Najčešće je to obradiva zemlja, potom kuće, njive, pašnjaci, šume, livade, voćnjaci, vinogradi, mlinovi. Od pokretnih stvari, stožer čini sve ono što je neophodno za vođenje jednog zadružnog domaćinstva, na prvom mestu oruđe potrebno za obradu zemlje, stoka i pokućstvo.³

Svi punopravni ukućani muškog pola su ovlašćeni da koriste zadružni imetak prema svojim potrebama, ali i da srazmerno mogućnostima doprinose njegovom uvećanju. Kako je porodična zadruga specifičan porodično – imovinski institut za koji su karakteristični principi solidarnosti i zajedništva, svi ukućani polažu jednako pravo na porodičnu imovinu bez obzira na njihov udeo u njenom sticanju.⁴ Nepodeljenim imanjem upravlja izabrani poglavar kućne zajednice – *porodični starešina, domaćin, gospodar*. Međutim, on nije bio ovlašćen da sklapa pravne poslove kojima se otuđuju porodične nepokretnosti. Odluku o prodaji stožera moglo je doneti samo zadružno veće. To je bio najznačajniji organ koji je rešavao sva pitanja bitna za opstanak zadruge u čiji su sastav ulazili svi punoletni zadrugari muškog pola.⁵

Za prodaju stožera bili su propisani vrlo strogi uslovi. Odluka o otuđenju zadružnog imetka morala je biti doneta jednoglasno, odnosno bilo je neophodno da su sa njom saglasni svi punoletni muški zadrugari koji su imali pravo glasa u zadružnom veću. Kako je porodična imovina predstavljala ekonomsku podlogu za izdržavanje vojnika – graničara, u Vojnoj granici Austrijske monarhije njena prodaja je bila moguća samo ukoliko bi je dozvolile vojne vlasti. Obzirom na to da su graničarske čete

³ V. Bogišić, *Zbornik sadašnjih pravnih običaja u Južnih Slovena – Građa u odgovorima iz različitih krajeva Slovenskoga Juga*, knjiga I, Zagreb 1874, str. 21 – 28, u daljem tekstu: *Zbornik sadašnjih pravnih običaja u Južnih Slovena*; V. Bogišić, *Pravni običaji u Crnoj Gori, Hercegovini i Albaniji (Anketa iz 1873. g.)*, priredio T. Nikčević, Tитоград 1984, str. 24 – 25, u daljem tekstu: *Pravni običaji u Crnoj Gori, Hercegovini i Albaniji*.

⁴ I. Bulić, *Kućna zadruga – podloga porodične i privredne organizacije u Južnih Slovena*, Split 1938, str. 17

⁵ *Zbornik sadašnjih pravnih običaja u Južnih Slovena*, str. 50 – 52; *Pravni običaji u Crnoj Gori, Hercegovini i Albaniji*, str. 26 – 27; M. Miličević, *Zadružna kuća na selu, Godišnjica Nikole Čupića XVIII (1898)*, str. 15.

predstavljale važnu oružanu silu Habzburške monarhije, vojne vlasti su dozvoljavale deobu graničarskih kuća jedino ukoliko u njima više nije bilo vojnih obveznika.

Zadružno veće je uglavnom odlučivalo o davanju na zajam ili u zakup zadružnih nepokretnosti. Prodaji se pristupalo samo izuzetno, jer je ona u svim zemljama naseljenim Južnim Slovenima smatrana velikim grehom i sramotom. Kako je stožer predstavljao zemlju nasleđenu od predaka, zadrugari su bili dužni ne samo da ga sačuvaju, već i da mudrim rukovođenjem uvećaju posed koji će ostaviti svojim potomcima. Otudjenje makar i samo jednog dela zajedničkog nepokretnog imanja opravdano je samo u slučaju velike nužde i nevolje, gladi i prezaduženosti kuće, kada se na drugi način nije mogao obezbediti opstanak porodične zadruge. Jedino tada su ekonomski razlozi imali prvenstvo nad moralnom obavezom prema naslednicima. Samo u dolini reke Cetine u Dalmaciji nisu bili propisani ovako strogi uslovi za raspolaganje zajedničkom nepokretnom imovinom. Njena prodaja nije povlačila moralnu osudu, već je bila dozvoljena uvek kada je nastala kao rezultat zajedničkog dogovora zadrugara i porodičnog starešine.⁶

Žene nisu sudelovale u odlučivanju o sudbini zadružnih nepokretnosti jer nisu smatrane njihovim sopstvenicima. Stoga nisu imale ni pravo glasa u zadružnom veću. Iako naizgled nepravično, ovo rešenje je razumljivo ako se ima u vidu da one nakon udaje napuštaju svoju porodičnu zadrugu. Tako bi priznanje svojinskih prava žena na zadružnom imetku nesumnjivo vodilo usitnjavanju i rasparčavanju kućne imovine koju je prema običajnom pravu trebalo neokrnjenu ostaviti naslednicima.⁷

Za razliku od žena, pravo na udeo u porodičnoj imovini je osnovno imovinsko pravo svakog odraslog člana zadruge muškog pola. On ga ni u kom slučaju ne može biti lišen. Naime, patrijarhalna porodica ima mogućnost da iz svoje sredine isključi ukućana koji je nemaran, lenj, rasipan ili je počinilac nekog krivičnog dela. Ona nije dužna da trpi pojedinca koji joj svojim postupcima pričinjava materijalnu štetu ili narušava ugled. Porodična zadruga je ovlašćena da takvog člana odeli, ali ne i da mu uskrati njegov deo zadružnog imetka. Članovi zadruge su jedino imali mogućnost izbora, da mu predaju njegov deo u naturi, ili da mu ga isplate prema proceni veštaka u novcu, ukoliko smatraju da je to za kuću povoljnije radi očuvanja celovitosti zadružnih nepokretnosti. Samo je u Makarskoj u Dalmaciji za-

---

⁶ *Zbornik sadašnjih pravnih običaja u Južnih Slovena*, str. 24 – 29; *Pravni običaji u Crnoj Gori, Hercegovini i Albaniji*, str. 24 – 25; F. Krauss, *op. cit.* pp. 106 – 107.

⁷ *Zbornik sadašnjih pravnih običaja u Južnih Slovena*, str. 337 – 339; *Pravni običaji u Crnoj Gori, Hercegovini i Albaniji*, str. 99.

beležen slučaj da je otac isključio iz kuće sina koji je počinio neki zločin a da pri tom nije imao obavezu da mu preda deo porodičnog imanja.⁸

Život u porodičnoj zadruzi je u XIX veku u većini zemalja naseljenih Južnim Slovenima bio stvar slobodnog izbora a ne obaveza članova zadružnih domaćinstava. Tako je svaki odrasli zadrugar muškog pola imao pravo da se odeli od svoje biološke porodice uzevši pri tom svoj deo porodičnih nepokretnosti. Samo je u Bugarskoj i Vojnoj granici ostvarenje ovog prava bilo vezano za ispunjenje nekih dodatnih uslova. Član zadruge je u Bugarskoj mogao da zasnuje svoje domaćinstvo jedino ukoliko mu to dozvoli njegov otac. Ako otac više nije živ, ne postoje dalje prepreke da pojedinac započne odvojen život. U Vojnoj granici je izdvajanje iz zadruge ukućana koji su vojni obveznici bilo moguće tek nakon što to odobre vojne vlasti. Prinudan zadružni život je u Granici bio vezan za efikasno vršenje vojne službe, jer su inokosne porodice daleko teže od zadružnih obezbeđivale sredstva za izdržavanje vojnika – graničara.⁹

Udeli u zadružnom imanju onih zadrugara koji nisu isključeni iz porodice niti su se iz nje izdvojili, bili bi intelektualno i materijalno opredeljeni tek u trenutku deobe porodične zadruge. Nepokretnosti i stoka se dele po kolenima, odnosno na onoliko jednakih delova koliko u kući ima braće. Uobičajeno je da, ukoliko se dele mirnim putem i sporazumno, zadrugari ustupe nešto veći deo imovine svom bratu koji ima više dece. Na imovinu umrlog brata polažu pravo njegovi sinovi po načelu reprezentacije (predstavljanja). Ukoliko je u trenutku deobe otac živ, on uzima jednak deo kao i sinovi i najčešće nastavlja da živi sa najmlađim sinom u zajedničkom domaćinstvu. Samo u Vojnoj granici se stožer ne deli po kolenima, već na onoliko delova koliko se u kući nalazi muških glava.¹⁰

Na veličinu udela pojedinih članova zadružnog domaćinstva ne utiče njihov doprinos u sticanju porodične imovine. Delovi svih bivših ukućana su jednaki, jer je porodična zadruge prevashodno porodična, a ne imovinska zajednica: „U zadruzi je zajednica života uzrok, a zajednica imovinskih prava je tek posledica porodične veze... Zadruge je dakle neki osobiti porodično – imovinski institut, u kojemu je glavni osnov u krvnoj vezi i u kojemu je duboko uvriježeno čuvstvo zajedničkog života i veza daleko intimnija i čvršća od jednostavne imovinske ili privredne veze.“¹¹

⁸ Zbornik sadašnjih pravnih običaja u Južnih Slovena, str. 329 – 331; *Pravni običaji u Crnoj Gori, Hercegovini i Albaniji*, str. 95 – 96.

⁹ Zbornik sadašnjih pravnih običaja u Južnih Slovena, str. 327 – 329; *Pravni običaji u Crnoj Gori, Hercegovini i Albaniji*, str. 94.

¹⁰ Zbornik sadašnjih pravnih običaja u Južnih Slovena, str. 332 – 337; *Pravni običaji u Crnoj Gori, Hercegovini i Albaniji*, str. 96 – 99.

¹¹ I. Bulić, nav. delo, str. 16 – 17.

Tek nakon sprovedene deobe porodične zadruge, podeljeni zadrugari postaju sopstvenici imovine koju mogu zaveštati svojim naslednicima. Sve dok postoji zadružna kuća nema mesta nasleđivanju u pravom smislu reči. Naime, zadružni imetak se nalazi u kolektivnoj svojini cele patrijarhalne porodice, po pravilu je neotuđiv i prelazi sa predaka na potomke. Budući da udeli pojedinih ukućana u njemu nisu opredeljeni sve do trenutka deobe, lice koje umre u zadružnom stanju ni ne poseduje deo zajedničke imovine, koji bi ostavio naslednicima. Nakon smrti zadrugara deo koji bi mu pripao prilikom podele zadružnog domaćinstva tzv. *akrescencijom* prirasta delovima ostalih članova zadruge.¹² Kako većina nepokretnosti, a posebno kuće i zemlja čine deo stožera, nasledna prava članova zadruge su u bitnoj meri sužena.

Kada zadruga spadne na jednog člana, on postaje sopstvenik celokupne porodične imovine koja prelazi u njegovu punu privatnu svojinu. Ako nema muških naslednika imanje može naslediti i žensko dete. Da se njena patrijarhalna porodica ne bi ugasila, naslednica se često tada udaje za siromašnog momka sa kojim produžuje zajednički život na svojoj oćevini i pod svojim porodičnim imenom.¹³

Nakon smrti i poslednjeg preostalog člana zadruge, zadružna dobra pripadaju licima koje je on naveo u testamentu. Ukoliko ne postoji testament, imanje prelazi u ruke najbližih srodnika van kuće, a ako njih nema pripada crkvi, ponekad i državi. Ako nema ni testamenta ni bližih srodnika, u Crnoj Gori i Hercegovini imovinu izumrle porodične zadruge nasleđuju rodovi, bratstva i plemena. Ove šire krvnosrodničke zajednice su u Crnoj Gori i Hercegovini bile prisutne sve do kraja XIX veka kao relikti rodovsko – plemenskog uređenja.

Iako je mogućnost testamentalnog raspolaganja bila predviđena u običajnom pravu svih južnoslovenskih zemalja, značajnije prisustvo testamenta je zabeleženo samo u Crnoj Gori i Hercegovini, delovima Vojne granice, Makarskoj u Dalmaciji, delovima Bugarske i okolini Zagreba u provincijalnoj Hrvatskoj. Slučaj da zadrugar svoju imovinu prenese na neko lice van kruga lica koja su imala pravo nasleđivanja prema pravilima običajnog prava bio je prava retkost. Intestatsko nasleđivanje je bilo pravilo, a testamentalno izuzetak. Zaveštanja su sačinjavana samo izuzetno i u nekim posebnim situacijama kada je zbog specifičnosti porodičnih odnosa bilo neophodno odstupanje od naslednog reda propisanog običajnim pravom.¹⁴

---

¹² V. Popović, *Zadruga – istorijska rasprava*, Sarajevo 1921, str. 61 – 62.

¹³ Isto, str. 100.

¹⁴ *Zbornik sadašnjih pravnih običaja u Južnih Slovena*, str. 356 – 358; *Pravni običaji u Crnoj Gori, Hercegovini i Albaniji*, str. 111 – 113.

II

Zajednička, porodična imovina je bitno obeležje i konstitutivni element porodične zadruge. Sve do XIX veka za zadružnu kuću važila je izreka: „Ko u cvijet, ko u med – a svi u jedno ulište (košnicu).“ To je u praksi značilo da je sve što zadrugar stekne pripadalo njegovoj patrijarhalnoj porodici, a da mu je ona za uzvrat obezbeđivala sva sredstva neophodna za život: „U zadruzi je sve zajedničko, i dobit i šteta, i prinovak i priplod.“¹⁵ Imovinska jednakost ukućana odgovala je principima solidarnosti i zajedništva na kojima se temeljio zadružni život.

Razvoj privatne svojine, robne privrede, zanatstva i trgovine u toku XIX veka uslovio je promenu postojećih zadružnih svojinsko-pravnih odnosa. Tako se, paralelno sa nepokretnom imovinom u kolektivnoj svojini cele kuće, javlja i posebna imovina (*osobina, peculium*) u punoj privatnoj svojini ukućana. Zadrugari mogu sa njom sasvim slobodno raspolagati, pokloniti je, prodati, založiti, dati na zajam. Najčešće je čine stvari poklonjene članovima zadružnog domaćinstva, prihodi stečeni trgovinom i zanatstvom a ponekad i nepokretnosti. Običaj je, doduše, da zadrugar deo novca koji je stekao baveći se trgovačkim poslovima pošalje svojoj patrijarhalnoj porodici. Međutim, i ako svu zaradu zadrži za sebe, takav postupak ne može biti sankcionisan isključenjem iz kuće. Radi se, dakle, o moralnoj obavezi koja je rezultat porodične solidarnosti i zajedništva karakterističnih za zadrugu. Takav zadrugar samo gubi pravo na udeo u prinovku i priplodu stečenom za vreme njegovog odsustva, ali ne i pravo na deo nepokretnog zadružnog imetka – stožera ukoliko dođe do deobe porodice.¹⁶

Samo u Crnoj Gori i Hercegovini muškarcima je zabranjeno da poseduju imovinu koja bi se nalazila u njihovoj punoj privatnoj svojini. Sve što zarade, dobiju na dar ili steknu na bilo koji drugi način dužni su da predaju svojoj kućnoj zadruzi. U suprotnom, ona ih može odeliti isplativši im pri tom u novcu vrednost njihovog udela u zajedničkom nepokretnom imanju.¹⁷ Cilj ove običajno-pravne norme je bio da spreči olake i bezrazložne deobe. *Osobina* je, naime, često bila uzrok razdora među zadrugarima jer su o njoj brinuli više nego o zadružnoj imovini, i nastojeći da je uvećaju, često zanemarivali obaveze prema svojoj patrijarhalnoj porodici. Posvećenost zadrugara uvećanju posebne imovine i zapostavljanje zadružnog ima-

---

¹⁵ I. Bulić, nav. delo, str. 16 – 17.

¹⁶ *Zbornik sadašnjih pravnih običaja u Južnih Slovena*, str. 82 – 96; V. Popović, nav. delo, str. 10 – 11.

¹⁷ *Pravni običaji u Crnoj Gori, Hercegovini i Albaniji*, str. 30 – 31.

nja rezultirali su svađama među ukućanima i cepanjem porodične imovine što se u narodu smatralo velikom štetom i sramotom.

U Hercegovini je tek krajem XIX veka ovo imovinskopravno pitanje drugačije regulisano.¹⁸ Tada su zadrugari dobili mogućnost da budu sopstvenici kako pokretne, tako i nepokretne imovine kojom mogu sasvim slobodno raspolagati. Jedino su deo prihoda stečenog trgovinom morali da predaju porodičnom starešini jer je taj novčani iznos služio za podmirenje potreba cele kućne zadruge. Druga ograničenja u pogledu sticanja posebne imovine nisu bila predviđena.¹⁹

Za razliku od zajedničke imovine na koju ne polažu nikakva prava, žene isto kao i muškarci u zadruzi poseduju posebnu imovinu. Nju, pored odeće, nakita i predmeta za ličnu upotrebu čine i mirazna dobra.²⁰ Iako miraz i nakon sklapanja braka ostaje u ženinoj svojini, ona nije ovlašćena da sa njim slobodno raspolože. Dok traje bračna zajednica mirazom upravlja muž, a nakon ženine smrti on pripada deci. U slučaju da dece nema vraća se njenoj porodici uz mogućnost da muž zadrži manji deo ženine imovine. Ovakav običaj bio je prisutan u svim krajevima naseljenim Južnim Slovenima u kojima je porodična zadruga bila dominantan oblik porodice. Jedini izuzetak zabeležen je na ostrvu Lastovu u Jadranskom moru gde suprug nakon ženine smrti ako žena nema direktnih potomaka zadržava miraz u celini.²¹

U toku XIX veka i žene su, pored muškaraca, dobile pravo da stiču *osobinu* radom van kuće. One se, doduše, nisu bavile zanatstvom i trgovinom već su mogle da, uz dozvolu porodičnog starešine i nakon što završe kućne poslove, obavljaju poljske radove u nekoj drugoj zadruzi. Prihod koji na taj način steknu njihova je posebna imovina sa kojom mogu slobodno da raspoložu.²² U Hercegovini se tek krajem XIX veka uobičajilo

---

¹⁸ *Dodatak arhimandita Nićifora Dučića za Hercegovinu od 1898. godine* objavljen kao prilog knjizi *Pravni običaji u Crnoj Gori, Hercegovini i Albaniji*, str. 120 – 121, u daljem tekstu: *Dodatak za Hercegovinu od 1898. godine*. Nije poznata tačna godina kada su zadrugari u Hercegovini dobili pravo da stiču posebnu imovinu. Ovo pravo se prvi put pominje u *Dodatku* koji je arhimandrit Nićifor Dučić napisao 1898. godine. U knjizi *Pravni običaji u Crnoj Gori, Hercegovini i Albaniji* napisanoj na osnovu ankete običajnog prava koja je sprovedena 1873. godine to pravo nije predviđeno. Na osnovu svega navedenog može se pretpostaviti da su zadrugari u Hercegovini dobili mogućnost sticanja posebne imovine između 1873. i 1898. godine.

¹⁹ Isto, str. 120 – 121.

²⁰ *Zbornik sadašnjih pravnih običaja u Južnih Slovena*, str. 115 – 117; *Pravni običaji u Crnoj Gori, Hercegovini i Albaniji*, str. 34.

²¹ *Zbornik sadašnjih pravnih običaja u Južnih Slovena*, str. 280 – 281; *Pravni običaji u Crnoj Gori, Hercegovini i Albaniji*, str. 109.

²² *Zbornik sadašnjih pravnih običaja u Južnih Slovena*, str. 117 – 118.

da žene na ovaj način pribavljaju materijalnu korist.²³ Do tada je ovo pravo u Crnoj Gori i Hercegovini bilo rezervisano samo za ženske članove siromašnijih zadruga pri čemu su sredstva obezbeđena na ovaj način korišćena samo za njihovu ishranu i ishranu njihove dece.²⁴

Stvaranjem mogućnosti da i žene raspoložu posebnom imovinom koja se nalazi u njihovoj punoj privatnoj svojini, u velikoj meri je smanjena imovinska nejednakost između muškaraca i žena. Ona je bila karakteristična za ranije faze u razvoju porodične zadruge kada se sva imovina nalazila u zajedničkoj svojini cele kuće, a u slučaju deobe, na nju su polagali pravo samo odrasli zadrugari muškog pola.

Prvenstvo u nasleđivanju *osobine* članova zadruge oba pola imaju njihova deca. Deca uvek nasleđuju majčin miraz, a najčešće i očevu posebnu imovinu. Tako je u svim južnoslovenskim zemljama bilo uobičajeno da *osobinu* muškog zadrugara naslede sinovi i kćeri, ako njih nema braća, a ako ni njih nema krvni srodnici muškog pola, po principu da bliži isključuju iz nasleđa dalje srodnike. Tek u slučaju da ne postoji nijedan muški naslednik ostavioca imovina pripada celoj porodičnoj zadruzi. Međutim, zadrugaru je pružena mogućnost da putem testamenta u potpunosti promeni uobičajeni nasledni red. On je mogao da zavešta svoju *osobinu* bilo kom licu izvan kruga naslednika predviđenih običajnim pravom čak i ukoliko ima sinove. Ovakva neograničena sloboda testamentalnog raspolaganja *osobinom* je dozvoljena jer sinovi uvek zadržavaju pravo na očev udeo u zadružnom imetku. S druge strane, ženska deca imaju pravo da i nakon očeve smrti nastave da žive u njegovoj kući koja je dužna da im prilikom udaje obezbedi miraz i pristojno udomljenje prema postojećim običajima. Ipak, u praksi se retko dešavalo da otac razbaštini svoju decu. Testament su najčešće sačinjavala lica koja nisu imala bliskih rođaka u zadruzi.

Ćerka uglavnom nakon udaje gubi pravo da zahteva deo očeve *osobine*. Smatralo se, naime, da je žensko dete dovoljno materijalno obezbeđeno putem miraza koji je dobijalo prilikom sklapanja braka. Samo su u Zemunu i njegovoj neposrednoj okolini kao i u delovima Bosne zabeleženi slučajevi da su ćerke zadržavale nasledna prava bez obzira na bračni status. Običajnopravno regulisanje nije tako jednoobrazno kada je u pitanju sin koji je nakon ženidbe prešao u ženinu porodičnu zadrugu. Pored Zemuna i delova Bosne gde to pravo pripada i udatim kćerima, i u Ma-

²³ *Dodatak za Hercegovinu od 1898. godine*, str. 122. Na osnovu objašnjenja iznetog u fusnoti broj 18 može se pretpostaviti da su žene u Hercegovini dobile pravo da stiču *osobinu* radom van kuće između 1873. i 1898. godine.

²⁴ *Pravni običaji u Crnoj Gori, Hercegovini i Albaniji*, str. 34.

karskoj u Dalmaciji, delovima Bugarske i Vojne granice Austrijske monarhije i sinovi koji su izašli iz zadruga mogu ravnopravno sa svojom braćom nasledivati očevu *osobinu*. U svakom slučaju, uvek i u svim oblastima osim ako je testamentom drugačije predviđeno, očevu zaostavštinu nasleduju deca van zadruga bez obzira na pol ukoliko u patrijarhalnoj porodici više nema dece ostavioca.²⁵

Običajno pravo vrlo detaljno reguliše nasleđivanje imovine zadrugara muškog pola, ali ne sadrži odredbe o tome kome pripada ženina *osobina* stečena njenim radom van kuće. Obzirom da ta dobra nisu bila znatnije vrednosti, verovatno je ženama ostavljena mogućnost da ih zaveštaju licima po svom izboru.

* *
*

Krupne promene svojinskih odnosa nastale u XIX veku kao posledica ukidanja feudalnih odnosa i proglašenja seljaka slobodnim sopstvenicima svojih baština uticale su i na porodičnu zadrugu. Sa razvojem privatne inicijative, tržišnih odnosa i zamenom naturalne privrede robnovčanom, posebna imovina zadrugara je postala zastupljenija od zajedničke imovine cele kuće. Osećaje zadružne solidarnosti i zajedništva potisnule su individualističke težnje zadrugara koji su, nastojeći da uvećaju svoju privatnu imovinu zanemarivali obaveze prema porodičnoj imovini. Veća briga zadrugara za *osobinu* nego za zajedničku imovinu uzrokovala je svade i razmirice među njima, a neretko i zadružne deobe. Opstanak stožera ugrožen je i pravom svakog punoletnog muškog člana da se izdvoji iz patrijarhalne porodice uzevši pri tom svoj deo zadružnog imanja.²⁶

Nesumnjivo je da su deljivost stožera i razvoj privatne svojine doprineli bržoj i lakšoj podeli zadružnih kuća. S druge strane, samo takav fleksibilniji stav o neotuđivosti zajedničkog imanja i priznanje svojinsko-pravnih ovlašćenja zadrugarima na stečenim dobrima omogućili su opstanak zadružnih porodica u bitno drugačijim društveno – ekonomskim uslovima. U suprotnom, da nisu prihvaćene neophodne izmene običajno-pravnih normi o zadružnoj imovini, porodična zadruga bi vrlo brzo iščezla kao anahronizam nespojiv sa krupnim promenama koje su u XIX veku zahvatile sve segmente privrednog života.

---

²⁵ Zbornik sadašnjih pravnih običaja u Južnih Slovena, str. 348 – 352.

²⁶ M. Ivić, *Die Haus – Kommunionen – eine Denkschrift*, Semlin 1874 str. 27 – 32; F. Krauss, *op. cit.* p. 111; V. Krišković, *Hrvatsko pravo kućnih zadruga – historijskoudogmatski nacrt*, Zagreb 1925. str. 29; I. Bulić, nav. delo, str. 17 – 18.

*Maša Kulauzov, LL.M., Assistant
Novi Sad School of Law*

Customary Law on Property in South Slavs' *zadruga*

Abstract

Customary law on property in so – called *zadruga* (extended family, common among South Slavs) till the end of 19th century was similar in all South Slavic lands. Real property was owned by all adult male members of *zadruga*. Each of them possessed an undivided share of estate. On one owner's death, his share did not pass to his heirs or devisees. It remained in possession of entire *zadruga*. The rules of customary law, regarding the property in extended family, served as a model for the provisions on *zadruga* in civil codes. As a result of significant changes of property rights in 19th century, members of family were entitled to possession of private, individual property. It usually consisted of movable things that were in their full, absolute ownership. Both the provisions of customary law regarding the real property, as well as the rules concerning the individual property were examined in this paper.

Key words: Customary law, *zadruga*, South Slavs, property rights on *zadruga's* estate, individual property, property rights of *zadruga's* members, rights of succession of *zadruga's* members.